Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024
№ 5

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 788 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 30-mayda ruxsat etildi.

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:
Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:
Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Uy-joy qurilishi madaniyati, uning oʻziga xos xususiyatlari va tamoyillari 10
Davletov Islambek Xalikovich, Zikrullayev Valixon Gʻaybulla oʻgʻli

Hududlar investitsiya muhitini oshirish muammolari 16
Akbarov Bekmurod Miryakubovich

Qoraqalpogʻiston Respublikasi ellikqal'a tumanida turizm klasterini joriy qilish mexanizmi 22
Norchayev Asatullo Norboʻtayevich

Small Business and Private Entrepreneurship is the Priority Direction of Our Country's Economy 28
Tulagan Tukhtaraliev, Gʻaniev Muhammadjon Xalilovich

Resurs soliqlarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish 31
Tursunova Zulayxo Abdujobir qizi

Oʻzbekistonda muqobil energiya manbalaridan foydalanish elektrotexnika sanoati rivojlanishining istiqboli sifatida 34
Uraimjonov Azizbek Raxmonjon oʻgʻli

Oliy ta'limning raqobatbardoshligini ta'minlashda ta'lim sifatining mohiyati va asosiy tamoyillari (Oʻzbekiston misolida) 40
Egamov Sevinchbek Maxsud oʻgʻli

Financial Mechanisms of Supporting Textile Products Export 46
Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna, Yakubova Ugiloy Mamasoliyevna

Oʻzbekiston Respublikasida hududlarni mutanosib barqaror rivojlantirish masalalari va yechimlari 49
Hojiyev Tal'at Toshpoʻlatovich

Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar biznesini shakllantirish yoʻllari 54
Ibodullayeva Malohat Sirojiddin qizi

Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xoʻjaligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi 57
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich

Turizm sohasi rivojlanishining istiqbollari 61
Ergashev Rahmatulla Xidirovich, Jabborova Zuhra Abdigʻani qizi

Jahonda kabel bozorini rivojlantirish xususiyatlari va tendensiyalari 68
Uralov Olimjon Mahammadjonovich

Namangan viloyatida yoshlarning iqtisodiy faolligi koʻrsatkichlari dinamikasini tahlil qilish 72
Mirzatov Baxtiyor Toxirovich

Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar 77
A. I. Raxmatov

Трансформация внешнеторговых связей Республики Узбекистана 83
Ахмедова (Жабборова) Нилуфар Икболжон кизи

Korxonalarda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari va usullarining tahlili 88
Kuziyeva Nargiza Ramazanovna, Xusanov Faxriddin Jamoliddin oʻgʻli

Turizmning mohiyati xususida nazariy yondoshuvlar va ularning tahlili 94
R. I. Pardayev

Katta hajmga ega boʻlgan maxsus qurtxonalarda boqilayotgan ipak qurtlariga harorat va namlikni ta'siri 101
Raxmanova Xuriniso Egamovna

Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar va soliqdan tashqari tushumlarning ahamiyati 104
Rajjaboyeva Dildora Zakirovna

Banklarda stress-test asosida ESG-risklarni baholash 110
Nilufar Sharipova

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda banklarda ekologik va ijtimoiy risklarni baholash va boshqarish tizimini joriy etishning ahamiyati 114
Karimov Shamsiddin Akram oʻgʻli

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Qimmatli qog'ozlarni qiymatini baholash usullari va modellari 122
Botirxo'ja Aziza Faxmuddin qizi

Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari 127
Davronbek Sharibjonovich Raximov

Mamlakatimizda innovatsiyalarni moliyalashtirishning amaldagi holati tahlili 133
Aminov Farrux Farxadovich

Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy hisobot tahlilini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari 138
G. J. Jumayeva

Qurilish sohasida logistika tizimlariga zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanganlarning amaliy jihatlari 141
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich

Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitaliini boshqarishdagi muammolar 146
Nematova Shaxlo Egamberdiyevna

Aholi daromodlari va omonatlarini shakllantirishning nazariy asoslari 149
Xakimov Zohid Norbo'tayevich

Tasvirlarga raqamli ishlov berish jarayonini intellektuallashtirish algoritmini yaratish 158
Zoirov O'lmas Erkin o'g'li

Mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish samaradorligini baholash 164
Chilmatova Dilnoza Abdurahimovna

Возможности внедрения и развития исламских банковских продуктов в рынок Узбекистана 168
Иноятова Камола Фуркатовна

Davlat xizmatchisi faoliyatida ijtimoiy javobgarlikning o'rni 172
X. X. Ikramov

Korporativ boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari 176
Abdug'aniyev Muhammadamin Abdug'affor o'g'li

Hududiy kambag'allik chegaralarini aniqlashning ahamiyati (Qashqadaryo viloyati misolida) 182
Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li, Alisher Yunusaliyevich Safarov

Kichik biznesga mahalliy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanishda franshizaning roli 189
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich

Tijorat banklarida marketing strategiyalaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari 193
Maxamadjanov Akbar Maxamadaliyevich

Davlat sherikchilik asosida maktab va maktabgacha ta'lim moliyashtirishligini o'ziga xos xususiyatligi 198
Boltaboev Murodbek Aybekovich

Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish davr talabi 203
X. I. Boyev

Banklarda chakana kreditlash turlari va ularni raqamli transformatsiya qilishning zarurligi 207
Axmedova Dilrabo Kurbondurdi qizi

Rasmiy ish bilan bandlik – aholining munosib turmush darajasini ta'minlash demak 216
Farhod Bagibekovich Xalimbetov

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i uchun qo'llaniladigan soliq imtiyozlarining amaldagi holati va tahlili 220
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna

Автомобильная промышленности развитых стран: становление, развитие, пути совершенствования 227
Назарова Раъно Рустамовна, Абдухамидова Мафтуна Турсуналт кизи

Влияние цифровизации на внешнеэкономическую деятельность 232
Шермаматова Ирода Ойбековна, Тиллаев Хуршиджон Сулаймон ўғли

ИИ в банковском бизнесе: ключ к конкурентной привлекательности 238
Фаттахова Муниса Абдухамитовна

Tijorat banklari kapitalining iqtisodiy mazmuni va uning tarkibi 243
Ergashev Axmadjon Maxmudjon o'g'li

Особенности банковского кредитования и факторы препятствующие финансово-кредитной поддержке субъектов сферы туристических услуг 248
Розоков Мухаммадазиз Мансурович

Factoring Operations in Banks 253
Boykabilova Iroda, Davronova Dilnoza Damirovna

Moliyaviy sektordagi aksiyadorlik jamiyatlarining korporativ strategiyasini shakllantirishda risklarni bartaraf etish 257
Jaxongirov Rustam Jaxongirovich, Xo'jamurodov Asqarjon Jalolovich

O'zbekistonning jozibador investitsiya muhitini yaratishda huquqiy asoslarni yanada takomillashtirishning ilmiy va amaliy zaruriyati 264
Oybek Elmuratov

Qurilish materiallarini ishlab chiqarish korxonalarning boshqarish tizimini takomillashtirish 268
Uzakova Umida Ruzievna

Tashkent Economy – Locomotive of the Country's Economy 274
Akramova Aziza Abduvohidovna, Maqsudov Bunyod Abdusamadovich

O'zbekiston Respublikasida ishbilarmonlik turizmining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomilashtirish yo'llari 278
Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna

Mintaqalar iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda investitsiyalardan samarali foydalanish mezonlari va ularni hisoblash usullari 284
Norqobilov Nusrat Norsaitovich

Marketing strategiyasi: raqobatchilik sharoitida tadbirkorlik faoliyatini yuritishning rivojlantirilishi 288
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna, Matrizayeva Dilaram Yusubayevna

Mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning eng asosiy istiqbolli yo'nalishi 295
S. Y. Ismoilova

Atrof-muhitga zararsiz, tabiiy tarkibli korroziya ingibitorlari turlarini tahlil qilish 300
Qurbonova Firuza Solexovna

Oliy ta'lim muassasalarida xarajatlar smetalari ijrosi hisobini yuritish tartibi 306
AbdulAziz Norqo'chqorov Ziyadullayevich

Tijorat banklarining investitsion faoliyati samaradorligi va uni rivojlantirish yo'llari 312
Olimova Nodira Xamrakulovna

Baholangan majburiyatlar hisobini takomillashtirish 324
Ochilov Farxodjon Shavkatjon o'g'li

Qurilish-pudrat tashkilotlarida auditorlik tekshiruvida faoliyat uzluksizligini baholash 331
Tulovov Erkinjon To'lqin o'g'li

Основные направления развития инвестиционной деятельности предприятий 335
Махкамова Надира Саидмуратовна

Milliy statistika axborot tizimlarining funksional jihatlari va o'ziga xos xususiyatlarining tahlili 340
Otajonova Gulhayo Maqsud qizi

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini boshqarish axborot tizimini modellashtirish 345
Xudoyorov Laziz Niyozovich, Ergashova Nargiza Boboxonovna

Mamlakatimzda aksiz to'lanadigan tovarlarni soliqqa tortish usullari 351
Alimardonov Muxammadi Ibragimovich, Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich

Iqtisodiy rivojlanish sharoitida investitsiya loyihalarini jalb qilingan mablag'lar orqali moliyalashtirishning zarurligi 357
Amonova Dilafro'z O'tkurovna

To'lov tashkilotlarini tashkil etishda xatarlarni boshqarish 362
Axmedov Miraziz Alisherovich

Korxonada inson kapitalini rivojlantirish tizimi va konsepsiyasini takomillashtirish imkoniyatlari 367
Hamrokulov M. O.

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida kichik sanoat zonalari faoliyatining zarurligi va iqtisodiy-huquqiy maqomi 375
Shodmonqulov Kamoliddin Murodillayevich

Bank tizimida marketing faoliyati orqali yangi innovatsion xizmatlarni joriy etishning zamonaviy holati 379
Raxmatov Temur Sotiboldiyevich

Экономическая сущность инновационной деятельности в банковском секторе 388
Шадиева Дилдора Хамидовна

Yengil sanoat taraqqiyotining xitoy tajribasi va undan o'zbekistonda foydalanish imkoniyatlari 392
Jumaniyazova Feruza Rajabovna

Tut parvonasi zararkunandasining biologik tarqalishi va zararini oldini olish choralari 402
Oybek Toshtemirovich Karimov

Ijtimoiy adolat va ayollar huquqlari: kasbiy kamsitish 406
Iminova Nargizaxon Akramovna

Ishsizlik nafaqalari tayinlash va xalqaro tajriba 412
Sholdarov Dilshod Azimiddin o'g'li

Takroriy ekinlar urug'ini to'g'ridan-to'g'ri nol ishlov berish orqali ekadigan qurilmaga tushadigan yuklamaning nazariy tadqiqoti 418
Abdullayev Baxodirjon Valijon o'g'li

Banklarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish tizimining roli 422
Abdullayeva Dildora Qudratovna

Biologik aktivlar hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartari asosida tashkil etishning uslubiy jihatlari 425
Adxamov Samariddin

Barqaror iqtisodiy o'sishga erishishda to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarning ahamiyati 430
Asqarova Mavluda Turabovna, Otajonova Charosxon Polvonquli qizi

Ilmiy-innovatsion iqtisodiyotda suv xo'jaligini rivojlantirish muammolari, yechimlar va natijalar: fundamental asosda 435
Babadjanov Abdirashid Musayevich

Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishning milliy va xalqaro standartlari 441
Maxamadaliyeva Mahliyoxon Maxamadmurod qizi

Tijorat banklari aktivlari va ularni samarali boshqarish nazariy asoslari 448
Masharipov Maxmud Bekturdiyevich

Tijorat banklarning moliyaviy faoliyatida yuzaga keladigan xavf-xatar va uning mohiyati 453
Rashidov Raximjon Iskandarovich, Abduraxmonov Anvar Akbar o'g'li

Kichik sanoat zonalarini barpo etish va rivojlantirish omillari va hozirgi holatining tahlili 459
Samijonov Musobek G'ayratjon o'g'li

Moliyaviy menejment tizimi samaradorligini oshirishda raqamli marketing strategiyasidan foydalanish 466
Sobirjonov Sanjar Sobirjonovich

O'zbekiston Respublikasi moliyaviy tizimida byudjetdan tashqari jamg'armalarning ahamiyati va o'rni 473
Babanazarova Gulzar Ziautdinovna, Ajibayeva Rauiya Maxsudovna

Aholi daromadlarini oshirishda asalarichilikning o'rni 479
Xudayarova Zuxra Yuldashevna

Цифровые и традиционные методы сбора информации в маркетинговых исследованиях: сравнительный анализ 482
Бекназова Комилахон Миркамол қизи

Tijorat banklari faoliyatida iqtisodiy risklar va ularni nazariy asoslari 490
Burxonov Asliddin Asqar o'g'li

Biznes tuzilmalarini diversifikatsiya qilish modellari va usullari hamda innovatsion rivojlanish strategiyalarining qiyosiy tavsifi 497
Matyoqubova Dilfuza Olimboyevna

Тенденции развития пищевой промышленности Узбекистана 503
Назарова Раъно Рустамовна, Нигматуллаева Гульчехра Нуруллаевна

Soliq-bojxona siyosatining dolzarb masalalari va ularni takomillashtirish yo'nalishlari 509
Usmonov Kaxramonjon Akbaraliyevich

Статистический анализ факторов, влияющих на бренд молока и молочных продуктов в Узбекистане 513
Холдарова Фариза Тухтабаевна

Правовое регулирование рынка цифровых активов и криптовалют 519
Якубова Ш. Ш., Рашидов Рахимжон Искандарович

Efficiency of Internal Audit Service and Report Improvement: Control of Sanatorium-Wellness Institution 528
Shafkarov Fahriddin Khudaiberdievich

Development of Digital TV Services in the Conditions of Digitalization of the Economy 534
Farhad Karimov

Kichik biznes faoliyatida muhim muvaffaqiyat omillarini belgilashning ahamiyati va ularni baholash 538
Kabulova Nurgo'zal Umirbek qizi

Barqaror iqtisodiy o'sishni ekonometrik tadqiq etish 541
Muminova Maxbuba Abduvafoyevna

Korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyati ko'rsatkichlarini baholash 548
Musurmonova Mahbuba Omonovna

Tadbirkorlik subyektlari tashqi savdo faoliyatini ichki tartibga solishni takomillashtirishning ayrim jihatlari.. 552
To'rayev Nurbek Muxammadovich

Temir yo'l transportida xizmat ko'rsatish jarayonini rivojlantirishning retseptiv tahlili 557
Raxmonov G'ayrat Ismatulloyevich

Strategik boshqaruv hisobi va uning uslubiyotini takomillashtirish masalalari 562
Sharipova Shoxida Abdinabiyevna

O'zbekiston Respublikasida "yashil" iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizmlari 567
Shodmonov Ruslan G'olib o'g'li

Institutsional investorlar faoliyatini tashkil etishning kontseptual jihatlari 574
Sultanov Maxmud Axmedovich

Tijorat banklari foydasini soliqqa tortishning ayrim me'yoriy-huquqiy asoslari 578
Turanov M. Sh.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining rivojlanishida tijorat banklarining o'rni 586
Zubaydullayeva Zulayxo Karimovna, Kaxarova Dildora Erkinovna

O'zbekistonda tayyor kiyimlar bozori ko'lamini oshirishda marketing strategiyalarining samaradorligi 596
Urazov Mansur Musurmanovich

Yevropaga barqaror eksport va qishloq xo'jaligida yashil rivojlanish uchun
Mosh bozori strategiyalarining ta'sirini baholash 599
Valiyeva Aziza Anvar qizi

Rangli tasvirlarga raqamli ishlov berish jarayonlarini paralellashtirish 605
Xidirova Barchinoy Ilxomovna

Korxonalarda ishchi personal ehtiyojlarini motivatsiyaga ta'siri 610
Aripov Oybek Abdullayevich, Axmedov Muzaffar Shokirjonovich

Цифровые и традиционные методы сбора информации в
маркетинговых исследованиях: сравнительный анализ 615
Бекназова Комилахон Миркамол қизи

Iqtisodiyotning erkinlashtirilishi sharoitlarida kichik biznes sektori rivojlanishining imkoniyatlari 623
Botirova R. A., Sirojiddinov I. Q.

Positioning Textile Products in Competitive Strategy 626
Икрамова Нодира Бурхон қизи

Sanoatni tarkibiy o‘zgarishlar asosida maqbullashtirish va samaradorlik ko‘rsatkichlarini prognozlash 631
Kasimov Azamat Abdukarimovich

O‘zbekiston Respublikasi budjetini shakllanishida egri soliqlarni undirishning fiskal samaradorligi 638
Abdulxayeva Shahnoza Muxammadiyevna

To‘qimachilik klasterlari eksport salohiyatini boshqarish masalalari 645
Mamasoliyev G‘ayratbek Maxamadyusupovich

Влияние плодородности почвы на урожайность хлопчатника в хлопково-текстильных кластерах Республики Каракалпакстан 650
Сагиева Молдир Оразбай кизи

Оценка категории вейпов среди курильщиков электронных сигарет Узбекистана 655
С. М. Мирзалиев, М. О. Куролов, Г. К. Абдурахманова, Джуди Сметана, Крисси Льюис

Jahon kabel bozorini tatbiq etish va rivojlantirish xususiyatlari 668
Uralov Olimjon Maxammadjonovich

Moliyaviy hisobotlar va ularni tuzish va auditorlik tekshiruvidan o‘tkazishning uslubiy jihatlarini rivojlantirish 673
Nomozova Qumri Isoyevna, Abdinazarov Samijon Abbos o‘g‘li, Jabbarov Azamat Murodullayevich, Boymurodov To‘lqin Azamatovich

Digital Transformation Implementation Directions and Instrument Analysis 680
Abdurakhmonov Abdumalik Abdurashidovich

Understanding Financial Indicators and Their Strategic Utilization: Insights from Global Practices and Uzbekistan’s Experience 684
Astanova Zarnigor Obid qizi, Nomozova Qumri Isoyevna, Jurayev Xurshid Mamatkulovich, Ismatova Kamola Obid qizi

Turizm xizmatlari eksportida zamonaviy texnologiyalar orqali xizmatlar sifatini oshirishning ahamiyati 690
Bakhromov Akmal Abduvahid o‘g‘li

Sanoat korxonalarida personal mehnatini tashkil etishni optimallashtirish yo‘llari 695
Dilovarxo‘jayeva Dilnozaxon Shavkatxo‘ja qizi, Rustamova Dilnoza Jamshid qizi, Axtamova Parizod Oybek qizi, Nuritdinova Maftuna Jahongirovna

O‘zbekiston Respublikasida pul-kredit siyosati instrumentlaridan foydalanish amaliyotini takomillashtirish .. 701
Kaxxarova Dilnoza Shavkatovna

Bojxona faoliyatini transformatsiyalashda innovatsion boshqaruvni takomillashtirishga oid nazariy qarashlar 706
Ro‘ziboyev Muhiddin Xushnudovich

Xizmat ko‘rsatish sohasida aholining tadbirkorlik faolligini oshirish tendensiyalari 710
Xudayarova Maftuna Shavkatovna

O‘zbekiston qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda xorijiy va mahalliy investitsiyalarning o‘rni 717
Yusupov Komaliddin Baxtiyor o‘g‘li

Факторы успеха в управлении инвестициями промышленных предприятий 721
Ёдгоров Сардорбек Самадович

Issues of minimizing risks related to mortgage lending of commercial banks of the republic of Uzbekistan 726
Kulliev Istam Yangimurodovich

O‘zbekiston Respublikasida nomoddiy aktivlar hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablari asosida tashkil etish xususiyatlari 735
Pardayeva Zulfizar Alimovna

Tijorat banklari faoliyatida risklarni pasaytirish yo‘llari 740
Toymuxamedov Ibroxim Rixsiboyevich

Investitsiyalar – moliyaviy barqarorlik kafolati 746
Xaydarov Nizamiddin Xamrayevich

Современные подходы к управлению системой заработной платы и льгот в условиях рыночной экономики 751
Дониерова Фотимабону Алишер кизи

Atrof-muhit muhofazasida xulq-atvor iqtisodiyotining roli 759
Djalilov Farxod Abduganiyevich

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Eco-Paths of Uzbekistan: How Corporate Social Responsibility in Tree Planting and Transport Infrastructure is Paving the Way For Sustainable Futures 763
Oybekov Shohjahon Akmal o'g'li, Alfira Sofia, Yangiboyev Sirojiddin Jo'ramurodovich

Oliy ta'lim xizmatlar bozorida raqamli marketingning ahamiyati 771
Ruziyeva Shaxlo Raupovna

Sanoatning kon-geologiya korxonalari iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash xususiyatlari 776
Xotamov Javohir Abdusharop o'g'li

Qishloq xo'jaligi agrotexnologiyalarni tijorat banklari orqali kreditlash yo'llari 781
Isakov J. Ya.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MOLIYAVIY TIZIMIDA BYUDJETDAN TASHQARI JAMG‘ARMALARNING AHAMIYATI VA O‘RNI

Babanazarova Gulzar Ziautdinovna
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi “Davlat moliyasi va xalqaro moliya” mutaxassisligi magistranti

Ajibayeva Rauiya Maxsudovna
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi “Davlat moliyasi va xalqaro moliya” mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda bugungi kunda moliya tizimining tarkibiy tizimi ko‘rib chiqiladi, xususan uning elementlaridan biri – davlat byudjetdan tashqari jamg‘armalari. Mavjud ilmiy tahlil moliyaviy tizimning alohida elementlarining xususiyatlari bo‘yicha pozitsiyalar, davlat byudjetdan tashqari jamg‘armalarining moliya tizimidagi o‘rni ko‘rsatilgan, ularning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotdagi roli va ahamiyati ilmiy-amaliy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy tizim, davlat moliyasi, xususiy moliya, moliya tizimining elementlari, davlat byudjetdan tashqari jamg‘armalar.

Abstract: This article examines the structural system of the financial system of our country today, in particular, one of its elements is state off-budget funds. The existing scientific analysis shows scientifically and practically substantiated provisions on the characteristics of individual elements of the financial system, the role of state extra-budgetary funds in the financial system, their role and significance in economic and social development.

Key words: financial system, public finance, private finance, elements of the financial system, state extra-budgetary funds.

Аннотация: В данной статье рассматривается структурная система финансовой системы нашей страны на сегодняшний день, в частности, одним из её элементов являются государственные внебюджетные фонды. Существующий научный анализ показывает научно и практически обоснованные положения о характеристике отдельных элементов финансовой системы, роли государственных внебюджетных фондов в финансовой системе, их роли и значении в экономическом и социальном развитии.

Ключевые слова: Финансовая система, государственные финансы, частные финансы, элементы финансовой системы, государственные внебюджетные фонды.

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

KIRISH

Bugungi kunda mamlakatning moliyaviy holatini sog'lomlashtirish va rivojlantirish bo'yicha tadbirlar esa birinchi darajali ahamiyatga ko'tarilmoqda. Bunday masalalarni hal qilishda budjetdan tashqari davlat jamg'armalarining o'rni benihoya katta bo'lmoqda. Budjetdan tashqari davlat fondlari markaziy yoki mahalliy hokimiyat organlari tasarrufida bo'lgan va maqsadli yo'naltirilgan moliyaviy vositalar yig'indisini ifodalaydi. Davlatning maqsadli fondlari maqsadga muvofiq ravishda ishlatiladigan moliya resurslari hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda Davlat budjeti bilan birga davlat maqsadli fondlarining ahamiyati ham ortib bormoqda. Bunday fondlar soni va hajmining ko'payishi qator sabablar bilan izohlanadi. Budjetdan tashqari davlat fondlari turli-tumanligi moliya tizimining boshqa bo'g'inlari va mazkur fondlar bilan aloqasini murakkab ko'p pog'onali aloqalarini belgilaydi. Moliyaviy aloqalarning bir tomonlama, ikki tomonlama va ko'p tomonlama turlari mavjud.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti, ijtimoiy nafaqalar to'lash, kompensatsiya to'lovlari va boshqa to'lovlar bo'yicha xarajatlarni moliyalashtirishga yo'naltiriladigan majburiy to'lovlar, badallar, shuningdek boshqa manbalardan tushadigan mablag'larni jamlaydi.

Jahon tajribasida davlatning maqsadli fondlarining juda ko'p turlari mavjud va bu ularni ikki kata guruhga ajratish mumkin:

- ijtimoiy yo'naltirilgan fondler (pensiya fondlari, majburiy tibbiy sug'urta fondlari, davlat bandlik fondlari, ijtimoiy sug'urta fondlari, aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash umummilliy fondlari);
- iqtisodiy yo'naltirilgan fondler (o'z yo'nalishi va manbalariga yega). Maqsadli fondlarning moliyaviy manbalarining asosiy qismi davlat tomonidan belgilanadigan majburiy badallar hisobiga shakllantiriladi.

O'zbekiston Respublikasida budjetdan tashqari jamg'armalar miqdori ko'p (8 ta) bo'lganligi bois biz mazkur jamg'armalar ichida salmog'i jihatdan yuqori bo'lgan ikkita jamg'arma – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Yo'l jamg'armalarga majburiy ajratma va to'lovlarni jalb yetish mexanizmini tahlil qilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Tilshunoslarning fikricha, umumiy ma'noda "sistemasi" tushunchasi "butunga birlashtirilgan elementlar to'plami bilan belgilanadi xususiyatlarni aniqlaydigan to'g'ridan-to'g'ri va teskari aloqalarning tuzilishi uning tarkibiy qismlarining xususiyatlarining oddiy yig'indisidan tashqariga chiqadigan tizimlar elementlari" [1].

Mashhur olim K.S. Belskiy moliya tizimini davlat va uning moliyaviy faoliyati statistikasini "suratlash" deb nomlaydi. Unga ko'ra, "moliyaviy tizimda sodir bo'lgan Aleksandr II davri, tarixchilar qanday amalga oshirilganligini tushunishlari mumkin ikkinchi yarmida Rossiya davlatining moliyaviy faoliyati 19-asr davrida qanday moliyaviy siyosat olib borilganligiga taqqoslagan" [2].

Sovet moliya tizimi haqida gapirganda, S.D. Tsypkin ta'kidladi ushbu kontsepsiyadan ikki ma'noda foydalanish mumkunligini:

- *birinchidan,* turli guruhlarning yig'indisi va o'zaro bog'liqligi sifatida moliyaviy munosabatlar, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega pul mablag'larini to'plash va ulardan foydalanish turli rol o'ynaydi ommaviy ko'payish [3];
- *ikkinchidan,* davlat organlari va muassasalari yig'indisi sifatida, to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy boshqaruvni ta'minlash davlat faoliyati [4].

Moliyaviy huquq sohasidagi yetakchi olim N.I. Ximicheva zamonaviy moliya tizimi ham xorijiy tajribani hisobga olgan holda, masalan, byudjetdan tashqari va byudjet maqsadli jamg'armalarini yaratish va ulardan foydalanish sohasida qurilganligini ko'rsatadi.

"2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 25-dekabrdagi O'RQ-886-sonida 2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan budjetini shakllantirish va ijro etish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solishda ko'rsatilgan [5].

Moliyaviy tizimning o'ziga xosligi va uning o'ziga xosligining shunga o'xshash ko'rsatkichi davlat rivojlanishining yo'nalishlari va maqsadlariga bog'liqlik aniq moliya tizimida mustaqil tizim sifatida mavjudligini aks ettiradi yaratilgan davlat byudjetdan tashqari jamg'armalarining elementlari va keyin ular maqsadlar uchun strukturaviy elementning mustaqilligiga ega bo'lishdi O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy davlat qurilishi inson va fuqaro huquqlarini himoya qilish, shu jumladan alohida himoya qilish pensiya, ijtimoiy va tibbiy ta'minot huquqlari talab qilinadi.

Byudjetlarga to‘lanadigan sug‘urta mukofotlari miqdori davlat byudjetidan tashqari jamg‘armalari, ularni undirish tartibi, nazorati ularni to‘lash uchun O‘zbekiston Respublikasining byudjet kodeksida davlatda amalga oshirilayotgan ishlarni to‘liq aks ettiradi [6].

Moliyaviy tizim nafaqat O‘zbekistonlik olimlar, shuningdek, xorijiy ilmiy maktablar vakillari tomonidan ham moliyaviy huquq ilmiy munozaralarga sabab bo‘ladi. Shunday qilib, Belarus olimi L.A. Xankevich moliyaviy tizimni davlat tizimi sifatida qonun bilan belgilanadiganlar to‘plami pul mablag‘larining mulki va qonun hujjatlarida belgilangan ushbu fondlarning har birining holati” deb belgilaydi [7].

Qozog‘iston moliya tizimining tarkibiy tuzilmasini aniqlashda A.I. Xudyakov ularni quydagilarga ajratadi:

1) xususiy moliya, shu jumladan tijorat va notijorat tashkilotlari, sug‘urta tashkilotlari moliyasi uchun; banklar, nodavlat maxsus fondlar;

2) byudjet moliyasini o‘z ichiga olgan davlat moliyasi tizim, byudjetdan tashqari maqsadli jamg‘armalar, davlat sug‘urtasi moliyasi, davlat banklari, davlat korxonalari va muassasalari, shuningdek, iqtisodiy tizimlar markazlari (davlat organlari boshqaruvi) [8].

Ukrainalik olim A.A. Nechay, o‘z navbatida tizimni davlat va xususiy moliya tizimi deb atagan [9].

Aytish mumkinki O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy davlat qurishda, davlat organlarining o‘rnini belgilashda xorijiy davlat tajribasini mohirona qo‘llash yo‘lidan bormoqda.

E.N. Shafigullina nuqtai nazaridan byudjetdan tashqari jamg‘armalar sifatida moliyaviy toifa “bu pul yig‘indisi tarqatish munosabatlari, buning natijasida majburiy sug‘urta va boshqa daromadlar davlat tomonidan shakllantiriladi amalga oshirish uchun mo‘ljallangan moliyaviy resurslar fondlari byudjetga kiritilmagan eng muhim davlat xarajatlari” [10].

Darhaqiqat, pensiya, ijtimoiy va tibbiyot sohalari davlat faoliyatining eng muhim yo‘nalishlari biri bo‘lib, muhim xarajatlardir va bunday mablag‘larni to‘g‘ri taqsimlash byudjet va ma’lum bir tizimli mustaqillikka erishish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Davlat byudjetidan tashqari jamg‘armalarining roli va o‘rni haqida gapirganda, bir guruh olimlarning nuqtai nazarini keltirish maqsadga muvofiqdir: “byudjetdan tashqari jamg‘armalar tizimning muhim tarkibiy qismidir dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida davlat moliyasi. Ularning ko‘payishi to‘plangan mablag‘larning miqdori va umumiy hajmi – xarakterlidir iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar uchun xususiyat. Bu ijtimoiy muammolarni hal qilishda davlatning roli ortib bormoqda aks etidiladi” [11].

Tadqiqotda tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, abstrakt-mantiqiy fikrlash, monografik kuzatuv, qiyosiy taqqoslash singari usullardan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUNOZARA

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti, ijtimoiy nafaqalar to‘lash, kompensatsiya to‘lovlari va boshqa to‘lovlar bo‘yicha xarajatlarni moliyalashtirishga yo‘naltiriladigan majburiy to‘lovlar, badallar, shuningdek boshqa manbalardan tushadigan mablag‘larni jamlaydi. Quyidagi keltirilayotgan jadvalda budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi daromadlari manbalaridan tushadigan mablag‘lar to‘g‘risida ma’lumot olishimiz mumkin.

1-jadval: Budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi daromadlarining tarkibiy tuzulishi (mlrd.so‘mda) [12]

Ko‘rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2023-yil
Yil boshidagi qoldiq	2 971,3	3 679,2	3 023,6
Daromadlar	37 313,2	44 272,1	53 603,1
Soliq tushumlari	26 488,4	33 139,5	39 805, 6
Shu jumladan:			
Ijtimoiy soliq	25 642,8	32 338,8	38 575,8
Boshqa daromadlar	845,5	800,8	1 229,9

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda 2021-yilga nisbatan jamg‘arma daromadlari soni 42 924,5 mlrs. so‘mga o‘sib. Bunda, daromadlar 16 289,7 mlrd.so‘mga, soliq tushumlarari 13 317,2 mlrd.so‘mga, ijtimoiy soliq 12 933 mlrd.so‘mga, boshqa daromadlar 384,4 mlrd.so‘mga o‘shgan.

Ijtimoiy ta'minot rivojlanishining dastlabki bosqichida ish haqi yuqori bo'lgan xodimlar o'zini-o'zi sug'urtalashlari mumkin, degan qoidaga amal qilgan. Keyinchalik esa ijtimoiy ta'minot tizimining taraqqiyoti jarayonida pensiya nafaqalarning qat'iy belgilangan miqdori yuzaga keldi va sug'urta bilan hammani qamrab olish g'oyasi paydo bo'ldi. Sug'urta tizimiga yuqori haq oladiganlarni jalb qilishda boshqa muammo paydo bo'ldi - o'rtacha ish haqiga mos badallarning standart darajasi eng kam ish haqi oladiganlar uchun og'ir yuk bo'lib tushdi. O'z navbatida eng kam ish haqi darajasiga asoslangan nafaqa yuqori ish haqi oluvchilarni also qoniqtirmasligi ma'lum bo'ldi. Natijada ish haqi miqdoriga muvofiq ravishda badallar yig'ib olishga asoslangan pensiya va nafaqalar tizimi paydo bo'ldi. Ijtimoiy ta'minot ish beruvchilar va ularning xodimlari tomonidan boshqariladigan xususiy tizimi bilan bir vaqtda rivojlandi. Bu esa keksalikni to'la ta'minlashga mo'ljallangan tizimni yuzaga keltirdi. Ya'ni:

- qat'iy miqdordagi davlat pensiyalari yoki ish haqi asosida hisoblangan pensiyalarni;
- xususiy fondlardan mablag' bilan ta'minlanadigan pensiyalarni keltirib chiqardi. Mazkur ijtimoiy ta'minotning qo'shma turi davlat ishtirokini kamaytirishga asoslangan va hozirgi davrda bu ijtimoiy ta'minot tizimini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

"Pensiya tizimini isloh qilishning asosiy dalillaridan biri sifatida OECD mamlakatlarida o'tkazilgan hisob-kitoblardan foydalanilmoqda. Bu tahlilning ko'rsatishicha pensiya xarajatlari 1990-yilda YAIMning 10–15% ga teng bo'lsa, 2050-yilga kelib 25% bo'lishi kutiladi. Pensiya xarajatlarining YAIMga nisbatan katta yuk bo'lib tushishi iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlar ham ko'tara olmaydi [13].

Har bir mamlakat pensiya ta'minoti tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega tashkiliy, moliyaviy va boshqa xususiyatlar. Ayni paytda barcha mamlakatlar pensiya ta'minoti tizimiga xos bo'lgan umumiy belgi bu - ularning uch bo'g'indan iborat ekanligidir. Mazkur uch bo'g'inni quyidagilar tashkil etadi: davlat, nodavlat yoki xususiy (ishlab chiqarish, korporativ) pensiya jamg'armalari va sug'urta institutlari. Ko'pchilik rivojlangan mamlakatlarda pensiya ta'minoti tizimining shunday shakli qabul qilingan. Xorijiy mamlakatlar pensiya qonunchiligini o'zaro muvofiqlashtirish doimo dolzarb vazifalardan biri bo'lib kelgan. Aksariyat mamlakatlarda pensiyalarning miqdori ish haqining hajmi va to'langan sug'urta badallarining miqdoriga qarab belgilanadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, aholining kam ta'minlangan, nogiron va keksayib qolgan toifalari turmush darajasini yaxshilash va pasayishini oldini olish borasida doimiy ravishda ish olib borish va sug'urta tizimlarini rivojlantirish zaruriyatini vujudga keltiradi. Shu bilan birga, aholi salmog'ining qarishi bilan belgilanayotgan demografik vaziyatning o'zgarishi ham hozirgi vaqtda ijtimoiy himoya va pensiya ta'minotiga va ularni isloh, qilishga jahon hamjamiyati tomonidan bo'layotgan qiziqishning yanada oshishiga sabab bo'lmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda davlat pensiya ta'minoti tizimi bilan bir qatorda davlat tasarrufida bo'lmagan xususiy pensiya ta'minoti mavjud, uning zarurligi quyidagi ikki asosiy sabablardan kelib chiqadi [14].

Davlat fuqarolar o'z turmush darajalarini oshirishlari uchun ularga tegishli qonunlar tizimi orqali zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratishi va ularning bu boradagi intilishlarini qo'llab-quvvatlashi lozim. Iqtisodiyotning davlat va xususiy sektorlari o'rtasidagi o'zaro nisbat o'zgarib borgan sari bu ikki omil, albatta, ijtimoiy ta'minot tizimiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

XX asrning 1999-yillariga kelib ko'pchilik mamlakatlar pensiyani taqsimlash tizimini "avlodlar birdamligi" tizimidan jamg'arish tizimiga o'tish yo'lidan bordilar. Jamg'arish tizimi amal qilganda ishlovchi o'z jamg'armasini investitsiyalash asosida ko'payib borishiga qarab pensiya bilan ta'minlanadi. Yangi pensiya tizimida ham pensiyalar avvalgi yillardagi ish haqi miqdori yoki badallarga bog'langan bo'ldi. Pensiya tizimiga ish beruvchilarga xodimlardan olinishi lozim bo'lgan har qanday badallarni ushlab qolish, ularni ish beruvchilar to'laydigan badallar summasiga qo'shish va umumiy yig'indini yagona to'lov bilan o'tkazish majburiyatini yuklaydi.

Davrlar o'tishi bilan Pensiya fondlari iqtisodiyot uchun moliyaviy resurslar manbai sifatida juda tezkorlik bilan rivojlandi. Aholining muntazam barqaror sur'atlarda ko'payib borishi va ularning pensiya tizimlariga a'zo bo'lishlari bunda asosiy axamiyat kasb etdi. Biroq, XX asrning 80 yillaridan boshlab tug'ilishning kamayishi va o'rtacha umr ko'rish davomiyligining uzayib borishi natijasida aholining keksayishi kabi omillar jahon mamlakatlari pensiya tizimlarining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsata boshladi. Ko'pgina davlatlarda ishlovchi aholiga pensiya to'lovlarining (ajratmalarining) ortishi pensiya fondlari byudjetining kamomadini keltirib chiqardi. Masalan XX asrning 50 yillarida rivojlangan davlatlarda ushbu koeffitsiyent bir pensionerga 3,5 nafar ishlovchini tashkil etgan bo'lsa, 90 yillarga kelib 2,5 nafarni tashkil qildi [15].

Makroiqtisodiy omillar – ishsizlik, inflyatsiya, barter hisob-kitoblari hisoblashish usuli davlat byudjeti hisobidan to'ldirib boriladigan pensiya jamg'armalarida yetishmovchilikni keltirib chiqardi. Bu, o'z navbatida, davlat pensiya jamg'armalarining moliyaviy mustaqilligini ta'minlash imkonini bermadi. Mana shunday omillar jahon mamlakatlari pensiya tizimlari moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

So'nggi yillarda mamlakatimiz iqtisodchi-olimlari tomonidan pensiya ta'minotini tadqiq qilish, uning moliyaviy barqarorligini ta'minlash yuzasidan keng ko'lamli nazariy va amaliy tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Ko'plab iqtisodchilar pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va samarali faoliyat ko'rsatishining muhim ko'rsatkichi sifatida "bog'liqlik koeffitsiyenti"ni ko'rsatadi [16].

Dunyoning mamlakatlarida davlat majburiy pensiya fondlari byudjetlarida defitsit holatlarini kelib chiqib, uning hajmi yildan yilga oshib bormoqda. XXI asrning birinchi o'n yilligida boshlangan va jahon mamlakatlarini qamrab olgan global moliyaviy inqiroz dunyoning deyarli barcha mamlakatlaridagi, ayniqsa Yevropa mamlakatlaridagi davlat pensiya fondlari byudjetlariga ikki tomonlama salbiy ta'sir o'tkazib kelmoqda. Yuqorida sanab o'tilgan besh omil natijasida, davlatlar pensiya xarajatlari uchun yaratilgan yalpi ichki mahsulotlarining (YAIM) tobora katta miqdorlarini sarflashga majbur bo'lmoqdalar [17].

Aksariyat mamlakatlarida pensiya tizimini tashkil qilishda asosiy o'rinni taqsimlanuvchi pensiya sxemalari egallaydi, jamg'ariluvchi pensiya ta'minoti asosan, taqsimlanuvchi tizimga qo'shimcha ravishda tashkil etilgan (jumladan, O'zbekistonda ham). Shu nuqtai nazardan pensiya tizimining moliyaviy barqarorligi tadqiq etilganda urg'u ustuvor ahamiyat kasb etadigan taqsimlanuvchi pensiya tizimiga qaratiladi.

Mamlakatlar mazkur muammolarning yuzaga chiqishi asnosida, pensiya tizimlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash hamda uning faoliyatini samarali tashkil etish ustida jiddiy chora-tadbirlar va o'zgarishlarni amalga oshirishni boshladilar.

Majburiy tartibda to'lanadigan to'lovlar va ixtiyoriy tartibda Pensiya jamg'armasiga to'lanadigan to'lovlardir. Bundan ko'rinadiki, korxona va tashkilotlar, oilaviy tadbirkorlik subekti va uning oilasi a'zolari, "O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari" Kengashi, dehqon xo'jaligi boshlig'i, yakka tartibdagi tadbirkorlar va ular tomonidan yollangan xodimlar majburiy tartibda Pensiya jamg'armasiga yagona ijtimoiy to'lov to'laydilar.

Taqsimlanuvchi pensiya tizimini ta'minlash Pensiya jamg'armasi zimmasiga yuklatiladi. Pensiya jamg'armasi tomonidan davlat pensiyalari va ijtimoiy nafaqalar tayinlanadi va to'lanadi.

2-jadval: Pensiya jamg'armasidan pensiya va nafaqa oluvchilar soni o'zgarishi [12] (ming nafar hisobida)

№	Ko'rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2023-yil
1	Yoshga doir	2 849, 9	2 955,2	3 182,6
2	Nogironlik	386, 5	396,5	426,5
3	Boquvchisini yo'qotganlik	189,1	196,4	230,4
4	Ijtimoiy nafaqa oluvchilar	400,3	434,9	475,5

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda 2021-yilga nisbatan jamg'arma hisobidagi pensiya va nafaqa oluvchilar soni 489,2 ming nafarga o'sib, 4315 ming nafarni tashkil qilgan. Mazkur holat mamlakat aholisining taxminan 10 foizini tashkil qiladi. Bunda, yoshga doir pensiya oluvchilari 332,7 ming nafarga, boquvchisini yo'qotganlik nafaqasini oluvchilar 41,3 ming nafarga, ijtimoiy nafaqa oluvchilar 75,2 ming, nogironlik nafaqasini oluvchilar soni 40 ming nafarga o'sgan.

Mamlakatda ijtimoiy sohada, ayniqsa tibbiyot sohasida islohotlar natijasi ularoq tug'ilishdan nogironlar kamayib borgan. Shuningdek, boquvchisini yo'qotganlik nafaqasi kamayganligi mamlakatda tinchlik xukmronligi, yirik sanoat korxonalari mehnat xavfsizligi qoidalariga qatiy rioya etilishi talab etilib, inson kapitaliga alohida e'tibor qaratilayotganligi bilan izohlash mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shunday xulosaga kelishimiz mumkin darhaqiqat, davlat byudjetidan tashqari jamg'armalari zamonaviy moliya tizimining mustaqil elementi O'zbekiston Respublikasi, kontsepsiyaning talqinidan qat'i nazar "moliyaviy tizim".

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi rivojlantirish yo'lida davlat byudjetdan tashqari jamg'armalari asosiy maqsadi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan davlat va jamiyat uchun ham, uning alohida a'zolari uchun ham kerakli moliyaviy tizim desak to'g'ri bo'ladi.

2024–2030-yillar uchun demografik prognozlarga ko'ra, O'zbekiston aholisi tarkibida pensiya yoshidagi aholining ulushi (2 mln. kishiga) ko'payishi kutilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi xarajatlarining mutanosib ravishda ortishiga olib keladi. Kelgusi yillarda O'zbekiston pensiya ta'minotining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda va Pensiya jamg'armasiga tushumlarni oshirish uchun norasmiy iqtisodiyotni legallashtirish va O'zbekistondan mehnat migrantlarini qabul qilayotgan mamlakatlar bilan davlatlararo shartnomalarni tuzish orqali ijtimoiy to'lovlarni to'lovchilarni qamrab olishni kengaytirish uchun shart-sharoitlarni yaratish zarur, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ptushenko A.V. Zametki o sovremennom prave. M.: RINFO, 2009. S. 60.
2. Finansovoye pravo: ucheb. / otv. red. i avt. predisl. prof. S.V. Zapolskiy. 2-ye izd., ispr. i dop. M.: Yurid. firma “Kontrakt”: Volters Kluver, 2011. S. 27–28.
3. Sm.: Sipkin S.D. Finansovo-pravoviye instituti, ix rol v sovershenstvovanii finansovoy deyatelnosti Sovetskogo gosudarstva. M.: Izd-vo MGU, 1983. S. 5. Sit. po: Sokolova E.D. Finansi, finansovaya sistema i finansovaya deyatelnost: teoretikopravovoy aspekt // Ocherki finansovo-pravovoy nauki sovremennosti: monogr. / pod obsh. red. L.K. Voronovoy i N.I. Ximichevoy. M.-Xarkov: Pravo, 2011. S. 46.
4. Sm.: Finansovoye pravo. M., 1978. S. 18. Sit. po: Sokolova E.D. Finansi, finansovaya sistema i finansovaya deyatelnost: teoretiko-pravovoy aspekt // Ocherki finansovo-pravovoy nauki sovremennosti: monogr. / pod obsh. red. L.K. Voronovoy i N.I. Ximichevoy. M.-Xarkov: Pravo, 2011. S. 47.
5. https://lex.uz/uz/docs/-6707765 Toshkent sh.,2023-yil 25-dekabr, O‘RQ-886-son.
6. https://lex.uz/acts/-O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING BUDJET KODEKSI
7. Xankevich L.A. Diskussionniye aspekti teorii finansovogo prava: monogr. Mn.: BIP-S Plyus, 2007. S. 39.
8. Sm.: Xudyakov A.I. Finansovoye pravo Respubliki Kazaxstan. Obshaya chast. Almati: Baspa, 2001. S. 35.
9. Sm.: Nechay A.A. Pravoviye problemi regulirovaniya publichnix rasxodov v gosudarstve: avtoref. dis. …d-ra yurid. nauk. K., 2005. S. 9.
10. Shafigullin E.N. Finansovo-pravoviye osnovi obyazatelnogo pensionnogo straxovaniya // Ros. yustitsiY. 2010. № 5.
11. Kalov Z.A., Kurashev F.M., Xatsiyeva L.U. Finansovaya sistema pensionnogo straxovaniya // Fundamentalniye issled. 2008. №10. Elektronniy resurs: www.elibrary.ru.
12. https://gov.uz/uz/pj/sections/asosiy-ko-rsatkichlar-statistika/view/11065/ Pensiya jamg‘armasi daromad va xarajatlarining asosiy ko‘rsatkichlari.
13. Vaxobov A. Bozor munosabatlari tizimidagi ijtimoiy fondlar. Toshkent-2003. 114-bet.
14. Qosimova G.A. Byudjetdan tashqari fondlar. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. -T.: “Iqtisod moliya”, 2007. I486.
15. Borisenko N Y. Mirovoy opit provedeniya pensionnix reform. \\ Finansi i i kredit. 2004. №18, -s 54.
16. Sholdarov D., Tursunov J. O‘zbekistonda davlat pensiya ta’minoti tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish. “Moliya” ilmiy jurnali. 2018-yil 1-son. 107 b.
17. Abdullayev Z. Pensiya ta’minoti tizimi va uning dolzarb muammolari. “Xalqaro moliya va hisob” eleltron jurnali. № 2, oktabr, 2016-yil. http://interfinance.uz/en/arxiv/223-arxiv2.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 5

© Materiallar ko‘chirib bosilganda ““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali manba sifatida ko‘rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma’sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo‘lishingiz mumkin. Obuna bo‘lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to‘lov haqidagi ma’lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo‘natishingizni so‘raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo‘natamiz.

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yildan
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug‘bek tumani
Kumushkon ko‘chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan.